

Karol Bieniek

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Partia Ruchu Narodowego (MHP) – od radykalnych haseł i działań w kierunku politycznego pragmatyzmu

Wprowadzenie

Od 2002 roku Republika Turcji jest rządzona przez prawicową, proislamską Partię Sprawiedliwości i Rozwoju (tur. Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP), która w wyniku kolejnych, następujących po sobie elekcji uzyskała większość parlamentarną umożliwiającą samodzielne sprawowanie władzy. Dominacja AKP w dzisiejszym systemie politycznym i partyjnym Turcji pozostaje bezdyskusyjna, a niedawny premier i lider tego stronnictwa, Recep Tayyip Erdoğan, konsekwentnie umacnia swoją władzę. Wyrazem tego jest chociażby artykułowane otwarcie przez obecnego prezydenta dążenie do przekształcenia całej struktury politycznej tego państwa w system o charakterze prezydenckim.

Jednocześnie w Turcji wyraźna jest słabość ugrupowań opozycyjnych, które nie są w stanie w realny sposób zagrozić władzy AKP. Należy zwrócić uwagę, że obecnie, w jednoizbowym Tureckim Wielkim Zgromadzeniu Narodowym (tur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, TBMM), zasiadają przedstawiciele trzech stronnictw opozycyjnych, tj. Partii Ludowo-Republikańskiej (tur. Cumhuriyet Halk Partisi, CHP), Partii Demokracji Ludowej (tur. Halkların Demokratik Partisi, HDP) oraz Partii Ruchu Narodowego (tur. Milliyetçi Hareket Partisi, MHP). Spośród wymienionych jedynie prokurdyjska HDP jest relatywnie nowym tworem partyjnym, powstałym w 2014 roku. Z kolei CHP oraz MHP to ugrupowania o ugruntowanej tradycji oraz pozycji na tureckiej scenie partyjnej. Kemalistowska Partia Ludowo-Republikańska, najstarsze ugrupowanie polityczne Turcji, założona przez samego Mustafę Kemala Atatürka w 1923 roku, sprawująca władzę w tym kraju do 1950 roku (Karpát 2007: 56). Z kolei Partia Ruchu Narodowego jest stronnictwem powstałym w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku, które w czasie swego istnienia doświadczyło szeregu zmian programowych, ale zachowało do dzisiaj, w wielu wymiarach, swój radykalny charakter.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie politycznej drogi Partii Ruchu Narodowego (tur. Milli Hareket Partisi, MHP), często określanej jako skrajnie prawicowa, która jest trwałym elementem tureckiej sceny politycznej od ponad czterech dekad. W toku wywodu omówiony zostanie charakter ewolucji programowej tego stronnictwa. Istotnym elementem rozważań jest próba odpowiedzi na pytanie o przyczynę trwałości tego ugrupowania; sytuacja tak długiego funkcjonowania

partii politycznych przy jednoczesnym uzyskiwaniu znaczącej reprezentacji parlamentarnej, a nawet sprawowaniu władzy w ramach koalicyjnego gabinetu, nie jest w Turcji zjawiskiem częstym. Można w tym miejscu zaryzykować stwierdzenie, że radykalne hasła programowe MHP umożliwiają partii pozyskanie sympatii części wyborców, którzy nie podzielają koncepcji partii głównego nurtu. Jednocześnie interesującym zjawiskiem, które także zostanie omówione w niniejszym artykule, są zmiany programowe w MHP, które były związane z ważkimi przekształceniami zachodzącymi w ramach systemu politycznego i partyjnego Turcji, zmianami przywództwa wewnątrz partii oraz polityką zagraniczną tego państwa.

Partia Ruchu Narodowego – geneza partii, profil ideowy oraz przemiany programowe

Genezy stronnictwa należy poszukiwać w latach czterdziestych XX wieku, kiedy nastąpiło „odmrożenie” tureckiego systemu partyjnego. Wówczas to, sprawująca niepodzielnie władzę od 1923 roku CHP, wyraziła zgodę na powstanie partii opozycyjnych oraz ich uczestnictwo w wyborach (Bieniek 2013: 55–62). W rezultacie podstawową siłą opozycyjną stała się Partia Demokratyczna (tur. Demokrat Partisi, DP), rządząca Turcją w latach 1950–1960. Stosunkowo wcześniej, bo już w 1948 roku, doszło wewnątrz tego stronnictwa do rozłamu, gdzie osią problemu był stosunek do kemalistowskiej CHP oraz kwestia świeckości Turcji. 20 lipca 1948 roku utworzono Partię Narodową (tur. Millet Partisi, MP), która prowadziła bardzo ostrą krytykę obozu kemalistowskiego oraz w jednoznaczny sposób opowiadała się za liberalizacją życia religijnego Turcji (Zürcher 2006: 339). Dalszym etapem było utworzenie w 1958 roku Republikańsko-Narodowej Partii Chłopskiej (tur. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, CKMP), kontynuatorki politycznej drogi Partii Narodowej. W 1965 roku przywództwo w partii przejął Alparslan Türkeş, były pułkownik oraz przez pewien okres członek wojskowego rządu, tego samego, który przejął władzę w wyniku zamachu stanu z 27 maja 1960 roku. Przywództwo Türkeşa zapoczątkowało nowy okres w historii tureckiej sceny partyjnej i wiązało się z radykalnym przekształceniem ideologicznym oraz organizacyjnym istniejącego stronnictwa. W 1967 roku podstawą programową partii uczyniono „Doktrynę Dziewięciu Świąteł” (tur. Dokuz İplik Doktrini), a dwa lata później, podczas kongresu generalnego w Adanie, zmieniono nazwę stronnictwa na Partię Ruchu Narodowego (MHP). Wewnętrzna strukturę ugrupowania oparto o całkowite, ściśle hierarchiczne podporządkowanie przywódcy, tj. Türkeşowi, którego określano mianem „Başbuğ”, co w wolnym tłumaczeniu oznacza najwyższego dowódcę, ale jednocześnie na gruncie języka tureckiego pozostaje w bliskiej konotacji z określeniami właściwymi faszystowskiemu przywódcom Niemiec i Włoch. Przyjęciu wspomnianej doktryny jako podstawy programowej towarzyszyła radykalizacja głoszonych przez MHP haseł; rasistowsko-pantureckie slogany trafiły na podatny grunt wśród części tureckiej inteligencji, a w programie pojawiały się elementy jawnie odwołujące się do faszystowskiego konfrontowanego z komunizmem. Tym samym MHP w latach siedemdziesiątych XX wieku wpisywała się

w polityczną koniunkturę, albowiem w zimnowojennej rzeczywistości Turcja była sojusznikiem USA, a Związek Radziecki postrzegano jako jednoznaczne zagrożenie (Bora, Can 2004: 52–54). Partia starała się podtrzymywać tradycyjne tureckie wartości, a walkę z komunizmem postrzegano jako konfrontację z rosyjskim nacjonalizmem; MHP stała się najlepszym wyborem dla tych, dla których ważne były akcenty nacjonalistyczne, idealistyczne i szeroko rozumiana moralność (Landau 1982: 602). Należy zwrócić uwagę na wysoki stopień polaryzacji tureckiego społeczeństwa we wspomnianym okresie. Wojskowy zamach stanu z 1960 roku oraz wprowadzenie nowej ustawy zasadniczej rok później, wbrew zamierzeniom wojskowych nie doprowadziły do stabilności całego systemu politycznego państwa. W trudnej rzeczywistości lat siedemdziesiątych MHP stała się w jednoznaczny sposób reprezentantem skrajnie prawicowego elektoratu, a slogany o „zgnieceniu czerwonych bandytów” trafiły na podatny grunt, w sytuacji, kiedy na ulicach dochodziło do regularnych walk bojówek popieranych przez MHP, z ich skrajnie lewicowymi odpowiednikami. Kontrowersje wzbudzała także działalność młodzieżówek bliskich stronnictwu, które zaczęło określać się jako Ruch Idealistów (tur. Ülkücü Hareketi). Młodzieżowe struktury MHP, znane jako „Ogniska Idealistów” (tur. Ülkücü Ocakları), nie pozostawały w oficjalnym związku z partią, ale powszechnie wiadomo, że są one przez nią wspierane organizacyjnie i finansowo. W latach siedemdziesiątych zasłynęły one z organizowania kontrowersyjnych obozów letnich dla młodzieży, podczas których prowadzono szkolenia w zasadzie o charakterze paramilitarnym, a poszczególne grupy uczestników określano mianem komanda. MHP odpierała wszelkie zarzuty dotyczące działalności Ognisk, argumentując, że stanowią one bazę dla patriotycznego wychowania, a tym samym są swoistego rodzaju służbą ojczyźnie (Landau 1982: 594). Radykalizm głoszonych haseł przełożył się na umiarkowane poparcie wyborcze, ale uczynił jednocześnie ze stronnictwa istotnego gracza na tureckiej scenie partyjnej; w 1973 roku partia uzyskała 3,4% głosów, co przełożyło się na trzy mandaty zapewniające udział w koalicyjnym gabinecie z lat 1975–1977. Z kolei w wyborach przeprowadzonych w roku 1977 MHP zdobyła 6,4% głosów, które zapewniły jej 16 mandatów i krótkotrwały udział w koalicyjnym gabinecie z roku 1977 (Dane Tureckiej Najwyższej Komisji Wyborczej).

Burzliwy okres funkcjonowania systemu partyjnego Turcji, kiedy to swój wydatny udział miała także MHP, został zakończony wojskowym zamachem stanu z 12 września 1980 roku. Objęcie władzy przez wojsko na okres trzech lat miało swoje ważne konsekwencje dla systemu politycznego Turcji oraz poszczególnych ugrupowań partyjnych. Jednym z wielu zarzutów, jakie czynili generałowie pod adresem cywilnych liderów politycznych poprzedniej dekady, było to, że nie potrafiły one wypracować politycznego konsensusu oraz zapewnić stabilnych i przewidywalnych rządów – krótkotrwałe gabinety stały się nieodłącznym elementem polityki tego okresu. Tym samym podstawowym celem wojskowego rządu stało się odgórne ukształtowanie stabilnych ram dla funkcjonowania całej struktury politycznej oraz poszczególnych stronnictw partyjnych. Wprowadzenie nowej ustawy zasadniczej w 1982 roku oraz przyjęcie nowego prawa wyborczego, jak i Ustawy o Partiach

Politycznych w roku 1983 poprzedzone zostało rozwiązaniem wszystkich istniejących partii politycznych Turcji, także kemalistowskiej CHP. Wprowadzono także zakaz działalności politycznej dla ich liderów, również dla Alparslana Türkeşa. To radykalne rozwiązanie miało doprowadzić do sytuacji, w której odrodzony system partyjny będzie w całości kontrolowany przez wojskowych.

Dla samej MHP jej rozwiązanie oraz aresztowanie liderów w 1981 roku było szokiem, który doprowadził do znaczących przemian programowych. Do momentu zamachu stanu członkowie MHP oraz jej przywództwo, postrzegali swoje ugrupowanie jako bliskie państwu i jego strukturom; antykomunistyczny dyskurs przedstawiany jako podstawowe zagrożenie dla jedności narodowej pozostawał w wielu elementach w zgodzie z założeniami kemalistowskiej polityki. Z drugiej strony w szeregach MHP nie było świadomości, że establishment wojskowy stawiał znak równości pomiędzy działaniami skrajnej lewicy i prawicy, które niejako zmusiły go do przeprowadzenia wspomnianego już zamachu stanu. W oczach członków i sympatyków Partii Ruchu Narodowego rozwiązanie partii, postawienie przed sądem jej liderów oraz rozmaitego rodzaju prześladowania, postrzegane były jednoznacznie jako zdrada oraz przyczyniły się do podważenia percepcji własnego stronnictwa jako bliskiego państwu i jego elitom (Bora, Can 2004: 101–110).

Okres rządów wojskowych zakończony został w 1983 roku, kiedy to przeprowadzono wybory parlamentarne. Odbyły się one pod wyraźną kuratelą wojskowych, a udział w nich mogły wziąć tylko i wyłącznie ugrupowania zaakceptowane przez wojsko. Jednocześnie stopniowo odradzały się partie polityczne. Struktury dawnej MHP przyjęły nazwę Partii Konserwatywnej (tur. Muhafazakar Parti, MP). W 1987 roku zniesiono w wyniku referendum zakaz aktywności politycznej dawnych liderów partyjnych, co umożliwiło Türkeşowi powrót do aktywnego uprawiania polityki. W 1992 roku ostatecznie powrócono do dawnej nazwy, tj. Partii Ruchu Narodowego.

Cechą charakterystyczną przemian programowych, jakie dokonały się w MHP w latach osiemdziesiątych i są kontynuowane do dnia dzisiejszego, jest podjęcie próby syntezy wartości, takich jak świeckie państwo, wspólnota islamu oraz jedność narodowa o etniczno-religijnym podłożu. Zgodnie z ideologią stronnictwa islam ma swój duchowy i moralny wkład w rozwój narodu tureckiego. Przyjęcie takiej strategii stanowi próbę zmiany roli i znaczenia religii w życiu publicznym Turcji; islam nie powinien być jednoznacznie przeciwstawiany świeckości, ponieważ jest on od zawsze elementem tureckiej tradycji oraz wywarł istotny wpływ na kształtowanie się tożsamości narodowej. Pierwsze elementy takiej percepcji religii pojawiły się już we wspomnianej Doktrynie Dziewięciu Świąteł gdzie A. Türkeş napisał: „U źródeł tureckiego poczucia tożsamości narodowej leży ukształtowanie poszczególnych plemion [w okresie przedosmańskim – K.B.] w tradycji turecko-islamskiej. Islam stanowi ważny element tureckiej moralności. Islam jest tym źródłem, które spaja naród i wprowadza duchową i moralną dyscyplinę. Tym samym turecki nacjonalizm nie ma swojego źródła w konflikcie pomiędzy islamem, a etno-nacjonalizmem. Wręcz przeciwnie – turecki nacjonalizm jest historyczną syntezą islamu i tradycyjnych tureckich wartości” (Türkeş 1998: 216). Jednocześnie należy zwrócić

uwagę, że MHP nie powinna być jednoznacznie zaliczana do grupy tureckich partii politycznych postulujących centralną rolę religii w życiu politycznym państwa. Dla liderów, członków oraz zwolenników Partii Ruchu Narodowego podstawowymi wartościami w dalszym ciągu pozostają tureckość i państwo. Ma to swoje odzwierciedlenie chociażby w popularnym sloganie tego ugrupowania: „Tureckość jest naszym ciałem, islam jest naszą duszą” (Uslu 2008: 74). Adaptacja opisanej powyżej linii programowej umożliwiła ugrupowaniu Alparslana Türkeşa osadzenie się niejako na centralnej pozycji spektrum tureckich partii politycznych; podnosząc rolę religii do czynnika spajającego naród, MHP z jednej strony mogła zagospodarować tak część pro-religijnie zorientowanego elektoratu, jak i grupę wyborców o nacjonalistycznych poglądach. Jednocześnie stanowiła swoistego rodzaju alternatywę dla kemalistowskiej, świecko zorientowanej Partii Ludowo-Republikańskiej.

Synteza islamu oraz tureckiego nacjonalizmu stanowi wyraz zarówno umiarkowanego kursu, jaki przyjęła MHP po zamachu stanu z 1980 roku, oraz politycznego pragmatyzmu. Innym ważnym czynnikiem, który doprowadził do swoistego „ucywilizowania” tego stronnictwa, była zmiana przywództwa w 1997 roku. Po śmierci Türkeşa stery ugrupowania objął jeden z jego najbliższych współpracowników Devlet Bahçeli. Bez wątpienia jest on bardziej umiarkowanym liderem partyjnym, a jego retoryka jest zdecydowanie łagodniejsza. Unika on w otwarty sposób artykułowania skrajnych poglądów, starając się zachować umiarkowane, aczkolwiek czasami niejasne, stanowisko wobec ważkich społecznie kwestii. Można spotkać się także z poglądem, że postrzega stronnictwo, któremu lideruje, jako partię o centrowym charakterze (Heper, İnce 2006: 874–876).

Jeszcze w okresie przywództwa Alparslana Türkeşa MHP doświadczyła dotkliwej porażki wyborczej w 1995 roku, kiedy to nie zdołała w skali kraju przekroczyć dziesięcioprocentowego progu wyborczego, nie uzyskując tym samym miejsc w TBMM. Wspomniana już zmiana lidera oraz przyjęcie bardziej umiarkowanego kursu doprowadziły partię do sukcesu, jakim był wynik uzyskany cztery lata później, kiedy to zdobyła prawie 18% głosów, które przełożyły się na 129 mandatów (Dane Tureckiej Najwyższej Komisji Wyborczej). Partia stała się członkiem koalicyjnego gabinetu, który do 2002 tworzyła z centroprawicową Partią Ojczyźnianą (tur. Anavatan Partisi, ANAP) oraz lewicową Partią Demokratycznej Lewicy Bülenta Ecevita (tur. Demokratik Sol Partisi, DSP). Niewątpliwym sukcesem był także symptomatyczny, albowiem w wyraźny sposób pokazał, że na tureckiej scenie politycznej jest miejsce dla partii związanej z nacjonalizmem. Koalicyjne rządy odmiennych ideowo stronnictw były trudne, a podstawowymi kwestiami w okresie 1999–2002 stał się problem integracji Turcji ze strukturami Unii Europejskiej oraz potężny kryzys gospodarczy, jakiego doświadczył kraj. W odniesieniu do problemu integracji MHP prezentowała eurosceptyczne stanowisko, aczkolwiek nie odrzucała w jednoznaczny sposób perspektywy ewentualnego członkostwa – w okresie 1999–2002 (kluczowym dla postępów negocjacyjnych) partia podkreślała, że potencjalne członkostwo powinno w zdecydowany sposób uwzględnić rolę tureckiego interesu narodowego. W procesie zmian prawnych związanych

z kandydaturą Turcji, aktywiści MHP w kategorię sposób sprzeciwiali się zniesieniu kary śmierci. Wyraz braku zaufania do instytucji UE stanowiło głosowanie parlamentarne w sierpniu 2002 roku nad przyjęciem pakietu reform harmonizacyjnych z zakresu praw człowieka, który zakładał zniesienie kary śmierci, legalizował nadawanie programów radiowych i telewizyjnych oraz nauczanie w innych językach niż turecki (przede wszystkim punktem uwagi MHP był tu język kurdyjski), znosił sankcje za krytykę instytucji państwowych (także sił zbrojnych) oraz umożliwiał nie-muzułmańskim fundacjom swobodny zakup nieruchomości. Pomimo pozostawania w rządzącej koalicji, posłowie MHP głosowali *en bloc* za odrzuceniem pakietu, który przyjęto głosami dwóch pozostałych partii rządzących i opozycji. Sytuacja ta doprowadziła do kryzysu gabinetowego spotęgowanego ponadto przez stale pogarszającą się kondycję gospodarczą kraju. W zaistniałych okolicznościach premier Ecevit zdecydował o przedwczesnym zakończeniu kadencji, a wybory rozpisano na 3 listopada 2002 roku.

Decyzją tureckiego wyborcy MHP ponownie nie przekroczyła progu wyborczego, nie uzyskując tym samym mandatów. Można przyjąć, że przyczyną porażki było to, że sprawując władzę ugrupowanie Bahçelego stało się zbyt mało wyraziste dla skrajnie nacjonalistycznego wyborcy, nie zajmując chociażby zdecydowanie przeciwnego stanowiska wobec integracji z UE. Z kolei dla umiarkowanych segmentów społeczeństwa Partia Ruchu Narodowego okazała się być zbyt radykalna, negując potrzebę reform praw człowieka oraz praw mniejszości narodowych. Dodatkowo należy pamiętać, że w latach 1999–2002 nastąpił symptomatyczny spadek jakości życia, mający ścisły związek z pogarszającą się kondycją ekonomiczną Turcji, czemu rząd Ecevita w żaden sposób nie zdołał zapobiec.

Wybory 2002 roku stanowią początek nowego rozdziału w najnowszej politycznej historii Turcji. Objęcie władzy przez Partię Sprawiedliwości i Rozwoju zmusiło ugrupowania opozycyjne do poszukiwania nowej drogi. W okresie pozostawania w pozaparlamentarnej opozycji MHP skoncentrowała się na ostrej krytyce jednopartyjnego rządu, który w swojej pierwszej kadencji skupił się na kwestii integracji z Unią Europejską. Podnoszono problem zagrożenia ze strony Kurdów, utraty Cypru oraz podporządkowania kulturowego wobec obcego tworu, jakim – zdaniem aktywistów stronnictwa – miała być Unia Europejska. Strategia ta przyniosła sukces, albowiem już pięć lat później, w następnych wyborach, MHP powróciła do parlamentu i do dzisiaj pozostaje jego trzecią siłą, drugą opozycyjną wobec AKP.

Rezultaty uzyskiwane przez Partię Ruchu Narodowego w kolejnych elekcjach przedstawia tabela 1.

Analiza przytoczonych poniżej rezultatów skłania ku refleksji o względnie stabilnym poparciu, jakie uzyskuje MHP w XXI wieku. W toku kolejnych elekcji jest ona trzecią siłą parlamentarną konkurującą z Partią Sprawiedliwości i Rozwoju, Partią Ludowo-Republikańską, a od 2015 roku z prokurdyjską Partią Demokracji Ludowej.

Tabela 1. Wyniki wyborcze Partii Ruchu Narodowego

Rok	Procent uzyskanych głosów / suma mandatów
2007	14,27% / 70
2011	13,01% / 53
VI 2015	16,27% / 80
XI 2015*	11,90% / 40

* W 2015 roku odbyły się dwie elekcje. W wyniku niemożności sformułowania rządu po pierwszej z nich, prezydent R.T. Erdoğan zdecydował o rozpisaniu przyspieszonych wyborów na listopad 2015 r.

Źródło: Dane Tureckiej Najwyższej Komisji Wyborczej

Przyczyn tak konsekwentnego poparcia należy szukać w relatywnie umiarkowanej ofercie programowej, która – jednocześnie zachowując swój nacjonalistyczny ton – stanowi ciekawą alternatywę dla pozostałych partii politycznych. W 2009 roku MHP sformułowała, najnowszy do chwili obecnej, program, który z jednej strony stanowi akceptację zmieniającej się rzeczywistości i nie zawiera jawnie ksenofobicznych elementów, ale z drugiej strony podkreśla elementy właściwe specyficznie rozumianej tureckości. W sekcji zatytułowanej *Jedność narodowa i integralność* można dostrzec ślady akceptacji wielokulturowości tureckiego społeczeństwa: „Wierząc i mając na uwadze istnienie lokalnych i tradycyjnych różnic w naszym kraju, stanowiących źródło bogactwa naszego narodowego życia, akceptujemy wszystkie kolory społeczeństwa zmobilizowanego dla wspólnego celu. Czynimy to w sposób sprawiedliwy, wolny, w duchu wzajemnego zrozumienia i współpracy oraz wielkiej tolerancji, tak jak miało to miejsce w naszej historii. Liczymy, że będzie to gwarancją naszej narodowej jedności i integralności” (MPH Parti Programı 2009: 23). Z kolei wspomniane zrozumienie i współpraca przestają mieć znaczenie w takich chociażby obszarach jak edukacja, gdzie jednoznacznie pierwsze miejsce przyznaje się językowi tureckiemu: „Językiem dydaktycznym jest język turecki na każdym szczeblu kształcenia. Żaden inny język nie może być wykorzystywany w instytucjach edukacyjnych i dydaktycznych poza językiem ojczystym tureckich obywateli” (MHP Parti Programı 2009: 98).

Rekapitułując, należy zauważyć, że MHP zdołała od 2007 roku konsekwentnie osadzić się na scenie politycznej Turcji, stając się niejako partią trzeciego wyboru dla zasadniczo mocno spolaryzowanego elektoratu. Wywodząc się z innej niż AKP tradycji politycznej Partia Ruchu Narodowego skutecznie pozyskuje poparcie wyborców, dla których najważniejsze są elementy nacjonalistyczne, a nie religijne.

Podsumowanie

W toku wywodu omówiono polityczną drogę, jaką przeszło jedno z najstarszych ugrupowań tureckiej sceny partyjnej, tj. Partia Ruchu Narodowego. W momencie swojego powstania w jednoznaczny sposób stronnictwo posiadało program o radykalnie nacjonalistycznym charakterze, a struktura oraz schemat funkcjonowania

partii bliskie były organizacjom o charakterze paramilitarnym. MHP skutecznie powieliała radykalny wzorzec tureckiej polityki wewnętrznej, gdzie skrajny stopień polaryzacji społeczeństwa doprowadził do otwartego konfliktu zakończonego interwencją tureckich sił zbrojnych w 1980 roku. To właśnie doniosłe przemiany polityczne, będące następstwem zamachu stanu, w znaczący sposób przełożyły się na złagodzenie kursu przez Partię Ruchu Narodowego, która od tamtej pory swój apel wyborczy kieruje zarówno w stronę elektoratu pronacjonalistycznego, jak i zorientowanego proreligijnie. Należy zaznaczyć, że chociaż islam odgrywa ważną rolę w programie partii, to stanowi on tylko i wyłącznie element spajający, najważniejszy dla aktywistów MHP czynnik, jakim jest naród. Z kolei obecnie stronnictwo Devleta Bahçelego ma trwałe miejsce w systemie partyjnym Turcji, skutecznie rywalizując o część głosów wyborców z AKP oraz CHP, stanowiąc ciekawą alternatywę dla tych, którzy nie podzielają religijnej afiliacji tej pierwszej oraz nie zgadzają się z koncepcją jednoznacznie świeckiego państwa postulowaną przez drugie wspomniane ugrupowanie.

Bibliografia

- Heper Metin, Başak İnce. 2006. „Devlet Bahçeli and `Far Right` Politics in Turkey, 1999–2002”. *Middle Eastern Studies* 42(6) : 873–888.
- Bieniek Karol. 2013. *System partyjny Republiki Turcji w latach 1950–2011*. Warszawa: Elipsa.
- Bora Tanlı, Kemal Can. 2004. *Devlet, Ocak, Dergâh – 12 Eylül`den 1990`lara Ülkücü Hareket*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- „Dane Tureckiej Najwyższej Komisji Wyborczej”. Yüksek Seçim Kurulu. <http://www.ysk.gov.tr>. Dostęp 10 kwietnia 2016.
- Karpat Kemal. 2007. *Türkiye`de siyasal sistemin evrimi – 1876–1980*. Ankara: İmge Kitapevi Landau Jacob. 1982. „The Nationalist Action Party in Turkey”. *Journal of Contemporary History* 17(4) : 587–606.
- „MHP Parti Programı”. MHP 2009. http://mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_parti_programi_2009_opt.pdf. Dostęp 10 kwietnia 2016.
- Türkeş Alparslan. 1998. *Dokuz Işık*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Uslu Emrullah. 2008. „Ulusalçılık: The Neo-nationalist Resurgence in Turkey”. *Turkish Studies* 9(1) : 73–97.
- Zürcher Erik Jan. 2006. *Modernleşen Türkiye`nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Nationalist Movement Party (MHP) – from extremist slogans and actions in the direction to political pragmatism

Abstract

The main objective of the present article is to present the political path of the Nationalist Movement Party (Turkish: Milli Hareket Partisi, MHP) which has been constantly present on the Turkish political scene for more than forty years. In the course of the paper the author discusses the character of evolution of the party's program. Another important element

of consideration is the search for the reason of such longevity of the party, as long existence of a party coupled with gaining significant parliamentary representation is not that common in Turkey.

Key words: Turkey, political parties, Nationalist Movement Party, extremism